

KAZAK CENKNÂMELERİ'NDEN İKİ ÖRNEK

(Two Examples From The Cossack Cenknâme)

Fatih KUŞ¹

Makale Geçmişi

ÖZ

Article History

Alındı/Received:
26/12/2018

Düzeltilme alındı/Received
in revised

form: 02/05/2019

Kabul edildi/Accepted:
30/06/2019

Cenknâmeler Türk-İslam tarihinde mezhep, boy, kavim farkı gözetmeksizin önemli yer tutan edebî ürünlerdir. Türkler İslamiyet'e girdikten bir süre sonra oluşturulmaya başlanan bu edebî eserler, halkta birliktelik yaratma, millî bir tarih şuru oluşturma gibi toplumsal vazifeler üstlenmiştir. Bu yüzden de genellikle halkın anlaması için sade bir dille yazılmıştır. Bu eserlerde Hazret-i Ali'nin düşmanları genellikle gayr-i Müslim halklar olmakla birlikte bazen de dev, cin gibi olağanüstü varlıklar olmuştur. İncelenen destanlar cenknâmelerin bariz örnekleri olmakla birlikte bu destanlar Çarlık Rusya baskısı sebebiyle ancak 19.yüzyılın son çeyreğinde yazıya geçirilmiştir. Daha sonra SSCB'nin dağılmasıyla birlikte yapılan ilmi çalışmalarda yer almışlardır. Kazakistan sahasında derlenen destanlardan sadece ikisi olan bu anlatılar Rus politikası gereği millî ve dinî kimlikleri yok edilmeye çalışılan halkın hafızasını diri tutma ve öz benliklerini hatırlatma görevini üstlenmiştir. Kazakistan sahasında yapılan dini anlatılara dair derleme ve yayımlar hem halkın tarih bilincinin diri tutulması hem de benzer anlatıların Anadolu'da olması sebebiyle Türkiye ile kültürel ilişkilerin güçlendirilmesi açısından önem kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Hz. Ali, Cenknâmeler, Dini Destanlar, Kazakistan

© 2019 BUAAD-BIJAR. Tüm hakları saklıdır.

*Extended Abstract (English)

Summary

Cenknâmeler are literary products which hold an important place in Turkish-Islamic history regardless of their sect, height and tribe. These literary works, which were started to be created after the Turks entered Islam, undertook social duties such as creating unity in the people and creating a national historical consciousness. Therefore, it is usually written in plain language for the public to understand. The enemies of Hazret-i Ali were generally non-Muslim peoples, but sometimes there were extraordinary beings such as giant and gin. In these works Hz. Ali and his family were idealized and they were advised to be moral, virtuous and good people. According to both Sunni akaide and Alevi akaide, Hz. Ali cenknâmeleri occupies an important place in Anatolian culture as well as in other Turkish tribes. The main reason for this is that after the Turks became Muslims, Ahl-i Beyte, Hz. Ali and Hz. Hüseyin'e has given too much value.

These literary products that create historical consciousness in the Anatolian geography, create mysticism in the people and keep the people together have been explained in other geographies where Turks have lived. In Kazakhstan, one of these geographies, such epic narratives were passed on from one generation to the next in the 19th century. However, these narratives were banned, compiled forbidden and compilers were kept under surveillance due to the policies of the USSR that were established as a result of the tsarist Russia and the October Revolution after this century. Arabic letters were banned by Russian governments and Cyrillic letters were taught to the public. As a result of these policies, missionaries of the USSR made translations of the Christian praise among the people. Epic epics that hold the people together could not be learned and were left to archives. Although the epics studied were obvious examples of cenknâme, these epics were written only in the last quarter of the 19th century due to the tsarist Russian pressure. Then,

¹Yüksek Lisans Üniversitesi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Fatihkus.2016@gmail.com

with the dissolution of the USSR and the establishment of the Republic of Kazakhstan, positive developments took place in the society, and compilation and publication works began. With these scientific studies, it was tried to be reminded of the national self and the religious knowledge which could not be learned as a result of Russian policies was tried to be taught. One of the most important of these scholarly studies, Bab Kiyssa-i Salsal., 'Kiyssa-i Aliydiñ Sarañbaydı Jolğa Salğanı', 'Kiyssa-i Haziret Aliy Razı Alla Anhuvdıñ Shah Barbarağa Kul Bolıp Sold Kul, Epics such as ö Töbeleskeni Haz and s Kiyssa-i Malikajdar ında were published in Şah Haziret Âliyidin Janadil Şahar ar. The epic 'Üsbuv Qissa Zeñgir Jühüd' was also published in Volume 10 of Babalar Sözi. The epic ıza 'Äziret Älidiñ Soğısı ısı olan, which is the subject of our studies, was compiled by Kıpçakbey Bağdatoğlu and written in Arabic letters. These narratives, which are only two of the epics compiled in the field of Kazakhstan, have the task of keeping alive the memory of the people whose national and religious identities are tried to be destroyed in accordance with Russian policy and to remind them of their own selves.

Of these epics, Soğ 'Äziret Älidiñ Chilly' 'is usually written in quatrains and consists of 1706 verses. The plot of this epic is as follows: esi uva Saduvaqas (Sa'd bin Abu Vakkâs), famous for his generosity, wanted to organize a circumcision token for his children and this was revealed to the Prophet, Hz. Ebubekir, Hz. Omar, Hz. Osman and Hz. The plot begins with Ali. Hz. Ali is upset that Saduvaqas (Sa'd bin Abu Vakkâs) tells the event to himself because he does not know what gift he will deliver. His wife Hz. Fatima noticed that her husband was upset Hz. Ali tells him the cause of his sadness. Hz. Fatima on top of the pearl coming from heaven to the husband wants to give it to her husband, but the Prophet. Ali won't accept it. When everyone went to sleep at night Hz. Ali goes out on a campaign to bring booty to the wedding. When the sultan of Valiya, the first city he went to, became a Muslim without fighting, Hz. Ali goes to the hometown of the sultan named Âbuİmuhsin but he became a Muslim without fighting in the sultan. Thereupon Hz. Ali goes to Qaqqa's hometown, but Qaqqa does not become a Muslim and becomes a war. Jenk eventually dies, and his people become Muslims. Ali returns to Medina for the wedding with the spoils he obtained ''.

Our other epic 'Üşbu Qissa Zeñgir Jühüd' consisted of 883 verses and the quatrains were generally used to form the epic. The plot of this epic is as follows: 'kork The story begins with the fearless battles of a Jewish sultan named Zeñgir, the destruction and destruction of the conquered cities and the persecution of the people. Starts. Then Zengir's daughter Zeynep first sees Gabriel in his dream and becomes a Muslim when Gabriel gives the Qur'an to his hands. In the continuation of the dream Zeynep Hz. Ali's son Hz. Hasan sees him, falls in love with him and the Prophet and the angels by counting the name of the Prophet. He asks Hasan for help. The result of Zeynep's dream is that he is a Muslim and Hz. Zeñgir learns that he is in love with Hasan, tortures and tortures his daughter Zeynep, and succumbs to his anger and rushes to Medina. Near the Medina, two armies mutually pure and the duels begin. On behalf of the Muslim army Hz. Omar, Musa Riza and Hasan duel with the disbelievers. Hz behind them. By taking the command of the Prophet Gabriel from Allah, Ali comes out by taking the prayer of the prophet and gives death to the unbelievers. Then Zeñgir, Hz. He says to Ali, ım I will be a Muslim with my people, but give me respite. ' But he doesn't stop that promise and runs away at night. Hz. Ali angrily stops the infidels and the infidels, and as a result of the disbelievers become Muslims. Return of war in Medina with the command of Gabriel Gabriel. Hasan and Zeynep are married and the saga ends here ''.

Keeping on the compilation of Kazakhstan in the field of religious narratives made and released both in terms of people's consciousness of history alive has gained importance due to the strengthening of cultural relations with Turkey in Anatolia as well as similar words.

Keywords: Hz. Ali, Cenknames, Religious Epics, Kazakhstan

GİRİŞ

Hz. Ali İslamiyet'te hem Sünnî inanış hem de Alevî-Bektaşî inanış içerisinde önemli bir yere sahiptir. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra Hazreti Ali ve On İki İmam kültürünü önemli görmüş, bu önem neticesinde ise Hz. Ali'nin hayatını, ahlakını, bilgisini, savaşlarını ve bu savaşlarda gösterdiği kahramanlıkları anlatan "Cenknâme"ler ortaya çıkmıştır. Bu cenknâmeler genelde destan nazım şekliyle, halkın anlayabileceği sade bir dilde yazılmıştır. İçeriklerinde Peygamber Efendimizin, Hz. Ali'nin ve sahabelerin yaşayışları üzerinden halka öğütler verilmiştir. Ayrıca cenknâmelerde İslam'ın yayılma süreci, bu süreçte başta Hz. Ali olmak üzere ailesinin, sahabelerin

rolü, bu süreçte yapılan savaşlar ve bu savaşlarda Hz. Ali'nin rolü hakkında bilgi verilerek halkta dinî bir tarih şuuru oluşturulmaya çalışılmıştır.

I. CENKNÂME NEDİR?

“Cenknâmeler, birer kültür kaynağı olarak birtakım tarihî gerçekleri içerisinde barındırmayı başaran, ideal insan tipini işleyerek toplumun karizmatik lider ve örnek insan arayışına cevap veren ve tam anlamıyla mezhebi taassup olmaksızın yaygın İslâmî anlayışla paralellik arz eden, toplumun ortak kültürü olan ve devrin aydınlarınınca tercüme, adapte ve telif yoluyla kültürümüze kazandırılan eserlerdir”(Atalan 2008: 8). “Cenknâmeler, İslâmî edebiyatta Müslümanlar ile İslâm karşıtları arasındaki savaşları, maddi ve manevi mücadeleleri konu edinen edebî anlatılardır”(Saluk, 2018: 75).

“Cenknâmeler, 13.yüzyıldan itibaren Anadolu Türk sahasında toplumun yapısına, yaşama biçimine ve dünya görüşüne uygun olarak tercüme, adapte ve telif yoluyla edebiyatımıza kazandırılan eserlerdir. Uygarlık ve kültür değişimiyle edebiyatımıza yeni konular girmiştir. Cenknâmelerde bunlardan biridir. Türk destan geleneğinin bir devamı olmakla birlikte, kaynaklarını Kur'an-ı Kerim ve hadisler olmak üzere İslam tarihi ile Arap-Fars edebiyatlarından almaktadır. Arap-Fars ve Türk sözlü geleneğinden öğeleri de bünyesinde toplayan cenknâmeler Türk insanının kabuller dünyasında uygunluğundan dolayı edebiyat geleneğimizde yerini almıştır. Hiçbir millet, mezhep ve grup ayrımı gözetmeksizin, müslim - gayr-i müslim çatışması temeli üzerine kurulan cenknâmeler, bir taraftan dinî bilgileri öğretmek amacını taşıırken, bir taraftan Türk insanına örnek insan tipini işaret etmektedir”(Artun, 2000: 125). Ayrıca bu cenknâmeler, Müslümanlığı yaymak için uğraşan ozanlar tarafından bir propaganda aracı olarak görülmüş ve gayr-i müslim halkı İslam dinine davet etmede önemli bir araç olmuştur. Bu yüzden cenknâme türünde genellikle savaş, cihat, gaza ile ilgili kelimeler ve İslâmî terminolojiye ait kelimeler yoğun yer kaplar.

1. Hz. Ali Cenknâmeleri

“Hz. Ali Cenknâmeleri, Hz. Ali'nin kahramanlıklarının halk arasında, dilden dile anlatılması ile ortaya çıkmış kahramanlık hikâyeleridir”(Güzel, 2005: 128). Bu hikâyeler manzum, mensur veya manzum ve mensur karışık olabilir. Cenknâmeler eğer manzum ise giriş kısmında önce tevhit ve naat verilir, sonrasında da sebep-i telif yer alır. Giriş kısmından sonra asıl konu yer alır. Burada bir problem durumu vardır ve bu problem durumu ya İslâmiyet'e davet ile ya da Hz. Muhammet'in emri ile tertip edilecek ve Hz. Ali tarafından yönetilecek bir savaş ile çözülür. Bitiş kısmında ise kalıplaşmış ifadeler ve dualar ile cenknâmenin bittiği haber verilir.

“Yiğitlik, sevgi, barış ve cömertlik sembolü olan Hz. Ali ve onun nesli; fütüvvetnâme, cenknâme, hâverânnâme, menkıbe ve halk hikâyelerine konu olan bir kahramanlık sembolüdür. Fizikî

ve ahlâkî kahramanlığın bir modeli olan Hz. Ali, aynı zamanda geniş bir coğrafi bölgenin İslamlaştırma sürecinin de önemli bir tezahürüdür”(Uyanıker, 2014: 192).

Cenknâmeler “13.yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında tercüme, adapte veya te’lif olunan Hz. Ali Cenknâmeleri, İslamiyet’ten önce “Alp” tipi çevresinde teşekkül eden destânlar ile dinî unsurlar ile techiz edilmiş, maddî kuvvetin arka plana atılıp maneviyatın ön plana çıkarıldığı “Velî” tipinden de bazı unsurları bünyesinde taşıyan “Gazi” tipi çevresinde teşekkül eden dinî destanlardır”(Çetin, 1997: XXX). Bunun yanında şunu da belirtmek gerekir ki, cenknâmeler İslamiyet öncesi kahramanlık destanlarımızın İslamiyete uyarlanıp genellikle Hz. Ali ekseninde anlatılmasıdır.

“Türklerin yerleşik hayata geçmesi ve İslâmiyet’in kabulü ile birlikte kahramanlık anlatılarında muhteva, yapı ve figüratif unsurlar da şekillenmeye başlamıştır. Cenknâmelerde Hz. Ali’nin savaşçı kimliğinin ve örnek yaşayışının Türklerin savaşçı ve vatansever kimlik özellikleriyle örtüşmesi anlatılara rağbeti arttırmıştır. Alp-eren tipi ekseninde zuhur eden pek çok telif-tercüme-anonim anlatının ortaya çıkışında halkın bu türden anlatılara ilgisi vardır”(Saluk, 2018: 75).

“Türkler İslâmiyet ile tanıştıktan sonra, İslâmiyet’in tanıtılması ve yayılması için büyük çaba göstermişlerdir. Bu durum, dillerinde, edebiyatlarında ve kültürlerinde köklü değişiklik yaratmıştır. Hz. Ali Cenknâmeleri edebî tür de özellikle 13.yy Türk edebiyatında önemli örneklerle kendini göstermiştir. Hz. Ali, Türk kültürü içerisinde, diğer İslâm önderlerinden farklı ve özel bir yere sahiptir. Onun kahramanlıkları dilden dile anlatılarak, kimi zaman tarihî hakikatleri de aşarak menkıbevî bir boyuta ulaşmıştır. Onun içindir ki, Hz. Ali ve onun etrafında gelişen cenknâmeler, Türk kültürü içerisinde oldukça geniş bir yer tutar. Hz. Ali Cenknâmelerinde, mezheplere göre değişmeyen özgün bir Müslümanlık vardır”(Atalan,2008: 7).

“Dinî-kahramanlık anlatılarındaki önemli şahsiyetlerden biri olan Hz. Ali, İslam tarihî kaynaklarına göre Bedir, Uhud, Hendek, Hayber’in Fethi gibi çok önemli savaşlarda bulunmuş, savaşçı-kahraman vasıflarıyla Hz. Peygamber’in ve Müslümanların övünç kaynağı; din düşmanlarının korkulu rüyası olmuştur. Bedir Savaşı’nda öldürülen 70 müşrikin 27’sini Hz. Ali öldürmüş, Uhud Gazvesi’nde Peygamber’in yanında kalarak ona yönelen oklara göğsünü siper edip on altı yerinden yara almış, Hendek Savaşı’nda karşı tarafın ünlü savaşçısı Amr b. Abdüved’i yenmiş, Hayber’de Peygamber’in sancağını taşıyarak kalenin fethinde büyük yararlılıklar sağlamıştır”(Saluk, 2018: 76). Bu kahramanlıklar Türklerin Müslüman olması ile mitolojik öğeler ve İslamiyet öncesi destan geleneği ile birleşerek Hz. Ali cenknâmelerini oluşturmuş ve halk arasında önemli bir yere sahip olmuştur.

“Hz. Ali hakkında yazılmış olan cenknâmelerin sayıca fazla oluşunu, Türk halkının gönlündeki Ali sevgisini ve bu bağlamda yazılı metinlerin toplumsal işlevini şu şekilde maddeleştirebiliriz:

1. İslâmî ahlâk sistemi oluşturmak: Anadolu Türk devletinin kuruluş dönemlerinden itibaren, idealize edilmiş örnek insan tipini topluma sunarak İslâmî bir ahlâk sistemi oluşturmaktır.

2. Halkı bilgilendirmek: Yeni Müslüman olan Türk halkına tasavvufu öğretmek amacıyla kaleme alınan eserlerin yanı sıra tekke çevresinde oluşmuş anonim mahiyetteki eserler de halkı, iki koldan bilgilendirmektedir. Böylelikle topluma; dinî-ahlâkî, tarihi bilgi vererek insanları şuurlandırır. Bu tarz dinî-kahramanlık metinleri, örneğin Ali'nin dinî ülkü için yaptığı fedakârlıkları da yaşatmaktadır.

3. Halk kahramanı oluşturmak: Bu metinde Hz. Ali, Müslüman halkı koruyan, yiğit, zeki, Allah'ın yardım ettiği kutsal kişi ve bir halk kahramanı olarak anlatılmaktadır. Türk kültüründe İslâmiyet öncesi "Alp" tipi, İslâmiyet sonrası "Alperen" tipine dönüşerek dinî bir misyon kazanmıştır. Türk edebiyatında dinî bir kahraman olarak ele alınan Ali; divan edebiyatında ilmi ile; halk edebiyatında ise daha çok yiğitliği ile ele alınıp çokça işlenmiştir.

4. Moral kaynağı oluşturmak: Bu tarz dinî-kahramanlık metinleri, destanın doğasında olan millîlik ve gaza ruhunu bünyesinde taşıdığı için; okuyan, söyleyen ve dinleyen her kesimden insanın moralini yüksek tutmasını ve kendine güven duymasını sağlamıştır.

5. Eğitim işlevi: Geçmiş kahramanların bu şekilde yaşatılması sayesinde, dinî ve millî hedefler de fertlere özendirilmekte ve motivasyonlarını sağlamaya yönelik bir eğitim işlevi görmektedir"(Uyaniker, 2014: 193-194)

2. Cenknâmelerin İçeriği

"Cenknâmelerin yazılış amacı topluma, dinî-ahlaki, tarihî bilgi vererek insanları şuurlandırmaktır. İnsanın kendisine ve başkalarına karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmek, güzel huylar edinip kötülüklerden kaçınmak gibi nasihatlerin işlendiği cenknâmelerdeki asıl amaç, topluma İslâmî bir ahlak sistemi öğütlemektir. Cenknâmeler ahlaki bilgilerin yanı sıra çeşitli örnekler ve insani davranış biçimleri ile öğüt tarzı ifadeler de taşımaktadır"(Atalan 2008: 9). Hz. Ali cenknâmelerinde, Hz. Ali ve ailesi idealize edilerek örnek kişiler olarak insanlara sunulur ve onlar üzerinden insanlara ahlaki, erdemli, iyi bir insan olmaları gerektiği öğütlenir.

"Anadolu'da özellikle 13, 14, 15. yy.larda sıklıkla gördüğümüz derviş şairler, kendilerini vazifeli addettikleri İslam misyonerliği çerçevesinde oldukça yekûn tutacak eserler vücuda getirmişlerdi. Didaktiklik ilkesinin birincil etmen olması hasebiyle bedii kıymette uzak olmaları bu eserlerin en belirgin hususiyetleridir. Belirli makamlarla okunmaları, yani ezgili olmaları ise geleneksel kaynağın (ozanlık geleneğinin) bu eserlerdeki Türklük mührüdür. Anadolu Türklerinin safiyetle başlarına yığınak olduğu ve tam bir saygınlık mertebesinde hürmet gören bu derviş şairler,

ozanlık geleneğinin mirasını Anadolu'ya taşımışlar, alp tipini Hz. Ali'nin şahsında İslam'a göre adeta sentezlemişlerdir''(Aslan, 2016: 209).

“Hz. Ali çevresinde teşekkül eden cenknâmeler, Köroğlu ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde olduğu gibi bir merkez kişi etrafında toplanmıştır. O merkez kişi ise Hz. Muhammet'tir. Cenknâmelerin ya Hz. Muhammet döneminde yapılan savaşlardan kaynaklandığını ya da sözlü Arap edebiyat geleneğinden kaynaklanıp, Hz. Ali'nin bu hikâyeler içine oturtulduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda karşımıza iki farklı yapı çıkar. Birincisi, İslâmiyet'in ilk dönemlerinde cereyan eden ve Hz. Muhammet'in ön planda olduğu savaşları bir bütün hâlinde anlatan tarihî bilgiler, daha sonra parçalanarak Hz. Ali'nin çevresinde yeniden şekillenmişler; ikinci olarak da, sözlü gelenekte birbirinden farklı olan menkıbevî-efsanevî anlatımlar, Hz. Ali çevresinde toplanmışlardır. Bu hikâyeler, her iki halde de İslâmî rûh ve birleştiricilik ile Hz. Muhammet çevresinde toplanmışlardır” (Çetin, 1997: 87).

“Cenknâmeler, Türkler arasında okunan kitapların başında gelmektedir. Hz. Ali cenknâmeleri, destanları, kıssaları, hikâyeleri, gazavatnâmeleri adıyla Anadolu'da pek çok eser bulunmaktadır” (Atalan,2008: 16).

“Meddâhların anlattıkları hikâyeleri üç grupta toplayan Fuat Köprülü, Hz. Ali Cenklarını; Battal Gazi, Kerbela olayları, Hamza hikâyeleri, Hallac-ı Mansur Menkıbeleri, Ebâ Müslim hikâyeleri gibi konusunu İslâm geleneğinden alan hikâyeler ile aynı grupta mütalaâ eder”(Çetin, 1997: XXXVI). “İsmail Habip Sevük ise Hz. Ali Cenknâmelerini “‘Hamasî Destanlar’” başlığı altında ele alır ve bunların yalnız dinî cenkler olduğunu açıklar”(Çetin, 1997: XXXII).

“Bu cenknâmelerle topluma bir yandan dinî kahramanlık duyguları hissettirilmeye çalışılmış bir yandan da tarih bilgisi ve şuurunun verilmesi amaçlanmıştır. Cenknâmelerin tümünün tarihi hadiseler ile bağlantısının olduğunu söylemek mümkün değildir. Hz. Ali Cenknâmelerinde bazen tarihî bir hadisenin içine muhayyel vakalar, unsurlar serpiştirilmiş olabilir. Bazen de muhayyel bir hikâye tarihî bir vak'a ile başlamış olabilir”(Atalan, 2008: 16). Cenknâmelerde birtakım mitolojik öğeler olsa bile aslında bu eserler tarihi gerçeklikten tam uzaklaşmadığı için tarihin arka sayfası olarak nitelendirilebilir.

“Hz. Ali cenknâmelerinde, Hz. Ali'nin hayat hikâyesi, kerametleri ve onun etrafında cereyan etmiş olaylar anlatıldığı gibi Hz. Muhammed, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Fâtıma ve Muhammed b. el-Hanefiyye gibi İslam büyüklerinin hayat hikâyelerine ve onların kahramanlıklarına da yer verilmiştir. Bu cenknâmelerde kullanılan motifler ve anlatılan hikâyeler, Türk kültür tarihi hakkında ipuçları vermektedir. Bu cenknâmelerin ifadeleri basit olmakla beraber, tasvirlerinin realist bir tarafı da bulunmaktadır”(Atalan 2008: 16-17). Bu cenknâmelerde Hz. Ali'ye insanüstü özellikler yüklenmiş ve Hz. Ali kötülüğü temsil eden ejderhalarla, cinlerle, devlerle mücadele eden bir

kahraman olarak gösterilmiştir. Bu mücadelelerde onun en büyük yardımcıları Peygamber tarafından ona hediye edilen ve üzerinde “Zülfikar’dan başka kılıç, Ali’den başka yiğit yoktur” yazılı Zülfikar adlı kılıcı ve yer yer bu kılıcın koruyuculuğunu da yapan ve cennetten gönderildiğine inanılan Düldül adlı atıdır.

Hz. Ali cenknâmelerinde, Hz. Ali’nin yanında yer alan kişiler genellikle değişmez. Bu kişiler sırasıyla Peygamberimiz; Hz. Ali’nin çocukları Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhammed b. el-Hanefiyye; eşi Hz. Fâtıma, yakın dostları Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’dır. Bu eserlerde ilk üç halifeye de yer verilmesi, mezhepsel bir fark gözetilmediğine işarettir.

Hem Sünni akaide hem de Alevî akaide göre önemli olan Hz. Ali cenknâmeleri, Anadolu’da kültüründe önemli olduğu kadar diğer Türk boylarında da önemli bir yer tutar. Bundaki ana sebep ise Türklerin Müslüman olduktan sonra Ehl-i Beyte, Hz. Ali’ye ve Hz. Hüseyin’e fazlaca değer vermiş olmasıdır.

II. KAZAK SAHASI’NDA DASTANLAR VE HZ. ALİ CENKNÂMELERİ

1. Kazak Sahası’nda Kıssa, Dastan ve Dastancı

“Türkistan coğrafyasında yaşayan ve farklı isimlerle anılan Türk topluluklarının yaylak-kışlak hayatından düzenli yerleşik hayata geçmeleri günümüze çokta uzak olmayan bir zamanda meydana gelmiştir. Bundan dolayı diğer Orta Asya Türk topluluklarında olduğu gibi Kazak sözlü edebiyatının örnekleri de karakterlerine göre 19.yüzyıla kadar halkın epik düşüncesinde muhafaza edilmiş ve nesilden nesile sözlü olarak aktarıla gelmiştir. Bu eserlerden bazıları çok nadir olmakla beraber el yazması şeklinde günümüze kadar ulaşmıştır”(Yıldırım, 2015: 1).

“Folklor ürünlerinin bazıları halkın genel anlamda kültürel değerlerini yansıtmakla beraber köken ve kavram olarak tanışılan yeni kültürel ve dinî çevrenin etkisiyle farklı topluluklar üzerinden Kazak folkloruna girmiştir. Bu türlerden biri de Kazaklar arasında dastan ya da kıssa olarak adlandırılan türdür. Kazak folklorunda genel anlamda içeriği, sanatsal özellikleri, kahramanları ve olay örgüsüyle geleneksel destandan farklı olan ve aynı zamanda halk arasında yaygın olan türlerden birisi bugün Türkiye Türkçesi’nde “Halk Hikâyesi” olarak adlandırılan destanlardır”(Yıldırım, 2015: 1).

“Bugün hâlâ canlılığını devam ettiren zengin bir sözlü geleneğe sahip olan Kazak Türkleri arasında yaygın olan anlatı türlerinden birisi de dastanlardır. Türkiye Türkçesinde “halk hikâyesi” olarak adlandırılan dastan kavramı Kazak Türklerine Farsçadan geçmiştir. Genel anlamda kıssa, masal, hikâye vb. konuların kaynaklık ettiği dastanlar gelenekte manzum olarak dombıra eşliğinde veya belirli bir ezgiyle icra edilmişlerdir”(Yıldırım, 2013: 125).

“Çarlık Rusya döneminde Kazak Edebiyatı’nda yaygın olan türlerden olan dastanlar bu süreç içerisinde farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Bu kavramlardan birisi de “Kiyssa” yani “Kıssa”dır”(Yıldırım: 2015: 2). “Dastanlar temelde Kazak kültürüne doğu edebiyatından geçmiş olmakla beraber halk muhayyilesinden, yazılı edebiyattan ve anlatıcılardan da etkilenerek ilk hallerinden farklı bir hüviyet kazanmışlardır. Kazak Türklerine dastan kavramının bugün Kazakistan’ın da içinde bulunduğu coğrafyanın Deşt-i Kıpçak olarak adlandırıldığı zamanlarda Fars edebiyatı ve folklor örnekleriyle birlikte geldiği kabul edilmektedir. Burada Fars kültürü aracılığıyla gelmesi dastanların sadece Fars kültürüne ait unsurları barındırdığı anlamına gelmemelidir. Özellikle dinle ilgili hikâye ve kıssalar ile Bin Bir Gece Masallarının da Kazak kültüründe geçtiği ve Kazak icra geleneğine uygun olarak manzum bir biçimde icra edildikleri görülmektedir”(Yıldırım, 2013: 126). “Bu konuları işleyen akınlara da “Kiyssaşı/Kıssacı Akınlar”, “Kitabî Akınlar” ya da “Dastancı” denilmiştir”(Yıldırım: 2015: 3).

“Ünlü bilim adamı Borovkov “Türk Dilli Halkların Destanlarını İnceleme Meselesi” adlı çalışmasında “Eski Orta Asya toplumlarının destanlarına sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olan kitabî edebiyatın güçlü tesirleri olduğunu söylemektedir. Bu konuyla ilgili Şokan Valihanov’da kendi zamanında yaşamış olan akınların bazılarıyla ilgili düşüncesi şöyledir: “Bu akınlar eserlerinin konularını dinî anlatılardan almaktadırlar. Onlar şimdi Seyyit Battal Hoca’nın yiğitliğini, Jüsip Pen Ziliyha’nın jır hâlinde söylemektedirler. Onların hepsi kendi fantezi dünyaları, yalanları, abartıları ile tamamen bıktırıcı eserlerdir.” Dinî tahsil almış ve bu amaca yönelik çalışan icracılar halk jırlarının toplum karşısındaki değerinden faydalanıp dinî destan, kıssa ve destanlar üzerinden halka öğüt verme amacıyla olmuşlardır. Hem akın hem de din adamı hüviyetine sahip olan kişiler, bu düşüncelerine uygun hareket ederek eski halk destanlarının bazılarında düzenlemelere gidip bu destanlara dinî öğütleri eklemişler bazen de kendileri dinî konuları dastanlaştırmışlardır. Bunlar Doğu’nun dinî kıssalarını tercüme etmiş ve Arap kıssalarını kendilerine göre anlatmışlardır. Bu kıssa ve dastanlar arasında en yaygın olanları Bozjigit, Muñdık Zarlık ve Ferşil Kız vb.lerdir”(Yıldırım, 2015: 3).

20.yüzyılın başında özellikle de Ekim Devrimi’nden itibaren dinî anlatılara kötü gözle bakılmış, bu yüzden de bunları anlatan Maşhur, Makış, Nurjan, Akılbek bin Sabal, Şadi Jañgirov, Mavlekey Jumaşov(Yumaçıkov), Jüsipbek Şayhislamuglı, Musa Molda, Makış Kaltayev, Nurjan Navşabayev gibi yazarlar hak ettikleri değeri görememişlerdir. Yine bu dönemde SSCB misyonerlik yoluyla tabii olan halkı Hristiyanlaştırıp, Hristiyan dinine uyum politikası yardımı mantığıyla lisanıyla adet-an’aneleriyle ayırıp, bütün Müslüman dini millet izinde tarih sahnesiyle sıkıştırıp maksadında plânlı işler idare eden başladı. Bu yolda, ilk öncelikle, memleket tarafıyla çok kaynak bölünüp, Hristiyan dinini metheden edebiyatlar Kazak diline çevrildi ve onlar Arap harfinden çok Kiril harfinde neşriyat görüp oturdu. Kazak bozkırında misyonerlik siyaseti yapan uzmanlar hazırladığı için seçilmiş

oryantalistler, Hristiyan olan Türk halklarının vekilleri yönlendirildi. Bu cihette saf Rus mektepleri, öğretmenler seminerleri çoktan açılıp, yerel halk asırlar boyu faydalanıp gelmiş Arap yazısı Kiril alfabesine değiştirilerek başladı. Karışık mekteplere tahsis edilen ders kitapları, sözlükler, konuşma kılavuzları ile örnek metin kitapları misyonerlik vaktinde yazıldı ve maksadı görünüşte okutuldu. Müslüman memleketleriyle, özellikle dost Tatar aydınlarla manevî ilişki kesilip, Kazakistan'daki din önderliğinde bulunan düzeni valilik yapıları aracılığıyla idare edildi. “Rahmanqul Berdibay dastanların bu dönemdeki durumunu şu şekilde dile getirir: Bu dönemde uzun yıllar boyunca din ve özellikle de İslam dini ile ilgili şeylere yasak geldiği için halkın bu destanları okumak şöyle dursun onların varlığından bile haberleri olmamıştır. Bu sebeplerden dolayı dinin hem pratikleri hem de tarihleri öğrenilmemiş ve sayısız hazine arşiv köşelerine terk edilmiştir. Bu zamanda dini kitapları toplamak değil onları ortadan kaldırmak bir gelenek haline gelmiş ve camilerin ortadan kalkmasıyla beraber orada saklanılan kitaplar da yok olmuştur.” (Yıldırım, 2013: 127).

“Sovyetler Birliğinin dağılıp Kazakistan Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra toplumda olumlu yönde değişimler olmuş ve ruhanî mirasın birçoğuna halk yeniden sahip çıkarak uzun yıllar boyunca eksikliği hissedilen şeylerin yerleri doldurulmaya başlanmıştır. Bu dönemde yapılan ilmi çalışmalar neticesinde Kazak Türklerinin zengin kültür mirasının bir parçası olan dastanlar incelenmeye başlanmış ve bu şekilde “dastandıq epos” kavramı kalıplaşarak Kazak dastanları içinde yerine almıştır”(Yıldırım, 2013: 127-128). “Äzibayeva, Kazak Dastanlarını:

1. Köne Epos (Eski-Arkaik Destan),
2. Kahramandıq epos (Kahramanlık Destanı,
3. Ğaşıqtıq/ Romandıq Epos,(Aşk Konulu Destanlar),
4. Tariyhı Epos (Tarihi Destan) ve

5. Dastandıq Epos (Dastanlık Destan) olmak üzere beş gruba ayırmış ve Dastandıq eposların ortaya çıkış zamanları ve türsel özelliklerinden yola çıkarak bu türün Kazak dastanlarının diğer türlerinden daha sonra oluştuğunu ortaya koymuştur”(Yıldırım, 2013: 128).

“Kazak dastanları konusunda en kapsamlı çalışmaları yapmış olan B. Äzibayeva “Kazakhskiy Dastannıy Epos” adlı eserinde ise dastanları konularına göre:

1. Religizomıye (Dinî),
2. Novelliçeskiye (Hikâyelik),
3. Romaniçeskiye (Romantik/ Aşk Konulu) ve

4.Skazoçniye (Masalsı) dastanlar olmak üzere dört gruba ayırmıştır. Äzibayeva, ‘‘Kazak Dastandarı’’ adlı eserinde yukarıdaki tasnifinin dördüncü maddesini Askerî(Savaş) dastanlar olarak değiştirmiştir’’(Yıldırım, 2015: 9-10).

2. Kazak Sahası’nda Dinî Dastanlar

Çarlık Rusya Dönemi’nde İlminsky’in hükümete verdiği raporlar ve raporlar neticesindeki tavsiyeler SSCB Dönemi’nde uygulanmaya konmuştur. SSCB Dönemi’nde Hristiyanlaştırma politikası nedeniyle dinî dastanlar anlatılamamış, derlenememiş hatta yazılı olanlar arşivlere terk edilmiştir. İlminsky’den sonra gelen misyonerlerin önerileri ile de Arap harfleri unutturulmuş ve de yüzlerce yıllık tarihî birikim okunamamıştır. Bu dönemde aşk konulu dastanlar ile ilgilenilmiş, din konulu dastanlarla SSCB politikası sebebiyle ilgi gösterilememiştir.

‘‘İslâm dininin kadim Türkistan bozkırında geniş bir coğrafyaya yayılmasında dinî dastanların büyük etkisi olmuştur. Bunun sebebi İslam dininin yerleşmesi için yapılan faaliyetlerin son asırlarda iki şekilde yürütülmüş olmasındandır. İlki dinî yaymak isteyen kişilerin cami, medrese yaparak öğüt ve nasihat yoluyla seslenmesiyle; ikincisi de akınların(Şair/İcracı) bozkırda göçebe olarak yaşayan kişilere jır sözleri ile yani dinî dastanlar aracılığıyla seslenmesiyle olmuştur. Dinî dastanlar konuları, mazmunları, oluşum zamanları ve yayılma yolları bakımından farklılık arz etseler de bu dastanların temel amacı İslâm dinini öğretmek ve onu yerleştirmektir. Bu düşünceyi gerçekleştirmek için dinî dastanlarda İslâm’a uygun yaratılış düşüncesi, Kur’an-ı Kerim kıssaları, doğu ve batı toplumlarında ortak olan eski masalsı ve destansı motifler ile doğu toplumlarında görülen kahraman tipleri geniş olarak kullanılmış ve edebî hayallerle zenginleştirilmişlerdir. Kahraman tipleri maksatlı bir şekilde halk tanımına uygun bir şekilde şekillenmiştir. Sovyetler Birliği Dönemi’ne kadar yayımlanmış olan el yazma örnekleri ele aldığı konulara göre Äzibayeva tarafından şu şekilde sınıflandırılmıştır:

1. İslâm dininin temelleri ile rükünleri(Dinî hakikatler, nasihatler, yasaklar, Kur’an okumanın şartları, Allah’a kulluk etmenin kuralları vb.) övmek ve onları bozanların cezalandırılması ile ilgili dastanlar.

2. Hz. Peygamber, ‘‘Müslümanların kurtarıcısı(Mehdi)’’ ve ‘‘Dört Halife’’ ile ilgili dastanlar.

3. Müslüman kahramanlar ile enbiya-evliyaların hayatları ve onların kahramanlıklarıyla ilgili dastanlar.

4. İslâm’ın yayılması ve yerleşmesi yolunda dinsizler ile mücadeleyi tasvir eden dastanlar’’(Yıldırım, 2015: 13-14).

Abiymanlı ise dini konularda yazan akınların özelliklerini ‘‘İslamî geleneğe uygun yetişmişler ve Rus Edebiyatı ile ilişkileri yüzeyseldir.’’, ‘‘Doğu edebiyatlarını iyi öğrenip, bunları eserlerinde uygulamışlar’’, ‘‘Çocukluk çağlarında dinî konulu eserleri, masal-efsaneleri ve kıssa-dastanları

ezberleyip, dinî ilimlerle ilgilenmişlerdir.” ve “İslamî Edebiyatın örneklerini öğrenip, dinî ilimleri de tam manasıyla öğrenmişlerdir.” şeklinde açıklar.

3. Kazak Türklerinin Dastanlarının Derlenmesi ve Yayınlanması

Kazakistan’da 19.yüzyıl ve 20.yüzyılda ilk başta Çarlık Rusya daha sonra ise SSSB dağılıncaya dek oluşan Rus baskısı sırasında birçok İslamî anlatı yazıya geçirilememiş ve halk hafızası ile sözlü kültürde yaşamıştır. Bunun da en önemli sebebi Rus politikası gereği birleştirici unsur olacak bu ananelerin sansür ile engellenmesidir. Bu dönemde plânlı olarak halka Hristiyanlık dayatılmış; halkın etnik kökeni, dili, dini değerleri ve inançları hiç önemsenmemiştir. Bu dönemde birçok aydın tutuklanmış, halkı birleştirecek, millî ve dinî birliği uyandıracak eserler toplatılmıştır. Ama halk gizliden gizliye kendi örf, âdet, gelenek, göreneklerini ve dinî inançlarını yaşatmaya çalışmıştır.

“Kazak folklorunda Kazakça olarak yayımlanan ilk eser aynı zamanda bir dastan olan “Seypilmalik”tir. Dastan 1807 yılında Kazan Gimnaziyasının Basımevinde Yusuf İsmayıluğlı’nın tasarrufuyla yayımlanmıştır. Bu tarihten sonra yayımlanan eserler SSCB Dönemi’ne kadar Arap ve Kiril alfabesiyle yayımlanmışlardır. Bu eserleri düzenleyen ve yayımlayanlar İslâm dinini iyi bilen tahsil görmüş, çoğunluğu Kazak folkloruyla beraber Doğu edebiyatını da iyi bilen ve de akınlık ve jırşılık yeteneğine sahip kişilerdir. Bununla beraber bunlar arasında Kazakları iyi bilen Rus araştırmacılar da vardır”(Yıldırım, 2015: 18).

“Çarlık Rusya’nın Kazakistan’la ilgili olarak hem açık hem de gizli siyasetinin neticesi olarak Kazakistan’da basımevi açılmasına izin verilmemiştir. Millî kimliği belirleyen kültürün taşıyıcılarından olan yazı ifâde geleneğinin toplum üzerindeki etkisi rejim tarafından iyi bilindiği için sadece 1912 yılında Semey şehrinde “Jardem” adlı bir basımevinin açılmasına izin verilmiştir. Bundan dolayı Kazakistan’da 1917 yılına kadar yani Çarlık Rusya Dönemi’nde Kazak halk edebiyatıyla ilgili yayımlanmış kitaplar Kazakistan dışında Moskova, Petersburg, Orenburg, Ombı, Taşkent ve Kazan gibi şehirlerde basılmıştır. Bunların içerisinde Kazak kitaplarının en çok yayımlandığı şehir Kazan olmuştur. Bu dönemde yayımlanan eserler özellikle Kazak araştırmacıların yayımladıkları çoğunlukla Arap alfabesiyle yazılmış eserlerdir. Çünkü Orta Asya Türk toplulukları İslâmiyet’i kabul ettikten sonra Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Bundan dolayı bu dönemde yayımlanan eserler ister basılı isterse el yazmaları olsun Arap alfabesiyle yazılmışlardır. Yayımlanan eserlere bakıldığında bu eserlerin folklorun her türüyle ilgili olduğu görülür”(Yıldırım, 2015,20).

Kazak destanlarıyla ilgili yayımlara 19.yüzyılın başlarından itibaren başlanmıştır.Bu destanlardan Hz. Ali ile ilgili olanlar şunlardır:

1. “Kiyssa-i Salsal”(1879): Destan Çarlık Rusya tarafından yasaklanmış, yasak kalktıktan sonra 1906 yılında tekrar basılmıştır. Dastan, Babalar Sözi'nin 15.cildinde yayımlanmıştır ve 6321 mısradır(Yıldırım, 2015: 31).

2. “Kiyssa-i Aliydiñ Sarañbaydı Jolğa Salğanı”(1896): Jüsipbek Şayhislamuğlı'nın yayımladığı destan, Kiril harfleriyle ilk olarak Babalar Sözi'nin 16.cildinde yayımlanmıştır ve 500 mısradır(Yıldırım, 2015: 36).

3. “Kiyssa-i Haziret Aliy Razı Alla Anhuvdıñ Şah Barbarğa Kul Bolıp Satılğanı’’: Destan, Kiril harfleriyle ilk olarak Babalar Sözi'nin 16.cildinde yayımlanmıştır ve 517 mısradır(Yıldırım, 2015: 36).

4. “Haziret Âliyidin Janadil Şaharında Töbeleskeni”(1899): İlk olarak Kaşafiyddin bin Şahmardan'ın yayımladığı eser, daha sonra Babalar Sözi'nin 16.cildinde yayımlanmıştır ve 404 mısradır(Yıldırım, 2015: 37).

5. “Kiyssa-i Malikajdar”(1910): Destanın başkahramanı Hz. Ali'dir. Babalar Sözi'nin 16.cildinde yayımlanmıştır ve 740 mısradır(Yıldırım, 2015: 37).

Kazak Türklerinin dastanlarıyla ilgili olarak bağımsızlığını 1991 yılında kazanmış olan Kazakistan Cumhuriyeti döneminde de bazı çalışmalar yapılmıştır(Yıldırım, 2015: 47):

1. Babalar Sözi: Bu çalışmada Kazakların daha önce yayımlanmış olan sözlü anlatı türlerinin birçok örnekleri gözden geçirilerek yeniden yayımlanmıştır. Babalar Sözi serisinin ilk dokuz cildiyle 23. ve 24. Ciltleri Hikâyelik Dastanlara, 10.-16.ciltler arası Dinî Dastanlara, 17.-22.ciltler arası ile 25.-26 ciltler Aşk Dastanlarına ayrılmıştır. Yani bu serinin ilk 26 cildi dastanlara ayrılmıştır. Bu dastanlardan büyük bir kısmı daha önce Çarlık Rusya Dönemi'nde Arap alfabesiyle yazılmış olan dastanların Kiril harflerine aktarılarak ilk defa yayımlanmasından oluşmaktadır. Dastanların bir kısmıysa el yazması olarak muhafaza edilen dastanların ilk defa yayımlanmasından oluşmaktadır(Yıldırım, 2015: 48).

2. Kazahskiy Destanny Epos/Kazak Destanlık Eposu(1998): Bakıtjan Äzibayeva, bu eserinde dastanları tasnif etmiş ve incelemiştir(Yıldırım, 2015: 48).

3. Kazak Dastandarı(2009): Bakıtjan Äzibayeva, bu çalışmasında da dastanları tasnif edip incelemiştir(Yıldırım, 2015: 48).

Yapılan bu çalışmaların amacı; “Folklor ürünleri üzerinden halka öğüt vermek”, “Okuyucuları tanınmayan folklor ürünleri hakkında bilgilendirmek”, “Maddî yararlar için halktan ürünleri derleyip yayımlamak”, “Metinleri bilimsel bir şekilde tanıtmak” ve “Eğitim çağındaki öğrenciler başta olmak üzere halkı bilinçlendirmek” şeklinde verilebilir.

4. Äziret Älidiñ Soğısı

“Äziret Älidiñ Soğısı adlı destanın söyleyeni Kıpçakbey Bağdatoğlu'dur. Metnin orijinal nüshası siyah mürekkeple Arap yazısıyla yazılıp kaydolmuş, el yazısı korunup muhafaza edilmiştir. Elyazması geçen eski zamanda yıpranıp yırtılmış, baş sayfalarda kimi sözler silinip kaybolmuştur.. Bu destede saklanıp duran materyalleri Şormanogulları Aron ile Jüsip 19.yüzyılın ikinci yarısında toplamıştır”(Dr. Alibek, 2015: 415). 1706 mısradan oluşmuş ve çoğu yeri dörtlüklerle oluşturulmuştur.

Äziret Älidiñ Soğısı adlı destanda cömertliği ile meşhur Saduvaqas (Sa'd bin Ebû Vakkâs)'ın çocukları için bir sünnet toyu tertip etmek istemesi ve bunu sırasıyla Peygambere, Hz. Ebubekir'e, Hz. Ömer'e, Hz. Osman'a ve Hz. Ali'ye arz etmesi ile olay örgüsü başlar. Hz. Ali, Saduvaqas(Sa'd bin Ebû Vakkâs)'ın olayı kendine söylemesi ile üzüdür çünkü ne hediye götüreceğini bilememektedir. Karısı Hz. Fatıma kocasının üzüldüğünü fark edince Hz. Ali ona üzüntüsünün sebebini söyler. Hz. Fatıma bunun üzerine sandığından cennetten gelme olan incisini çıkarıp kocasına vermek ister ama Hz. Ali bunu kabul etmez. Gece herkes yatınca Hz. Ali düğüne ganimet getirebilmek için sefere çıkar. İlk gittiği şehir olan Valiya'nın padişahı savaşmadan Müslüman olunca Hz. Ali, ÄbuVlmuhsin adlı padişahın memleketine gider ama o padişahta savaşmadan Müslüman olmuştur. Bunun üzerine Hz. Ali Qaqqa'nın memleketine gider ama Qaqqa Müslüman olmaz ve cenk olur. Cenk sonunda Qaqqa ölür, halkı Müslüman olur. Ali elde ettiği ganimetlerle düğün için Medine'ye döner.

İsmet Çetin'in Türk Edebiyatı'nda Hz. Ali Cenknâmeleri adlı çalışmasında, cenknâmeler üzerine yaptığı çalışmadan hareketle Anadolu sahasındaki cenknâmeler ile Äziret Älidiñ Soğısı adlı cenknâme metni arasında bazı karşılaştırmalar yaptık ve bu karşılaştırmaları şu şekilde sıraladık:

1. Anadolu sahasında cenknâmeler genellikle besmele ile başlar. Ama besmele olmayan ve doğrudan tevhide ile başlayan cenknâmelerde vardır. Fakat Äziret Älidiñ Soğısı adlı metin ne bir besmele ne de bir tevhit ile başlamaktadır:

Yazacağım şiir şeklinde bir hikâye,

Yalan yok, gerçek bir hikâye.

İmam Ali Efendinin duasından biridir,

Bu kitaptaki açık söz hikâye.

Kalemi benim tarafıma coşturdum,

Kalemi çiziyorum, özüm doğru.

Bu bir yalancı sana söyleyeyim.

Bu sözcüğü kendim doğru yaptım.

Söyleyelim Şorman Hoca'nın hikâyesi,

Bu yazılan söz elden ele yayıldı.

Buhara'dan ilim tahsil etmişti,

Kitapta çok fazla fetvası vardı.

Şorman Hoca kitabın nasılımı bilirdi,

Yalandan ayırıp, gerçeği bilirdi.

Herkes bir Fars dili bilirdi,

Anlaşmasını bilmiyordu ..* bu emirdi.

Şorman'ın öğüdü gerçekten doğrudu,

Bununla tartışmayı istiyordu.

Bundaki işittiğim nazımlardı

Samimiyetle inandı... *(ss. 13).

2. Olaylar merkez kişi olarak Hz. Muhammet çevresinde başlar(Çetin, 1997: 87). Bu olayların başlama merkezi olarak ise Medine gösterilebilir:

Kalemim şiirde öğütler veriyordu,

Kalem doğruca yazıyordu.

Saduvaqas adlı bir cömert vardı

Allah'ın Resulü zamanındaydı.

Bir gün cömert Peygambere gitti,

Allah Resulü cömerdi misafir etti.

Oturup yerleşince danışıp,

“Ne işe geldin?” diye cevap aldı(ss. 14).

3. Cenknâmelerde tespit edilen en önemli ortaklıklardan bir tanesi olarak cennetten gelen Düldül'ün Hz. Ali'nin en önemli iki yardımcısından biri olması gösterilebilir ki bunu da sırasıyla yirmi yedinci, yirmi sekizinci ve otuz ikinci sayfalar örnelemektedir:

Padişaha çağdıktan sonra Ali geldi,
Cariyenin söylediği söze inanıp şimdi.
Düldül'ün kulağına Ali Arslan
Fısıldayıp söyledi cevap dahi de şimdi(ss.27).

Bu sözü teslim etti Düldül'üne,
Akıl danışıp benzer birbirine.
Düldül'ü dışarıya koyup Ali Arslan,
Gelerek padişahın girdi evine(ss.28).

İmam Ali Arslan'ı
Ona denk olup almadı düşmanı.
Bindiği atı – cennetten çıkan Düldül,
Ayağının altında dövüşeni(ss.32).

4. Anadolu sahasındaki cenknâmelerde Hz. Muhammet savaşlardan önce gayr-i müslim halkın padişahına mektup yazarak onu Müslümanlığa davet eder ve de bu davet reddedilince savaş hazırlığı başlar. Fakat Äziret Älidiñ Soğısı adlı metinde daveti Hz. Ali yapar. Bu davet ise mektup ile değil konuşma yoluyla yapılmaktadır:

- Adım - Ali, Allah'ın Arslanı,
Yenip aldım kazandım, düşmanımı.
Bölgedeki kâfirlerin hepsini kırıp,
Düşmanı arayıp çıktım uzaktaki.

Muhammed – Hakk Peygamber, babam, - dedi,
Dua edip rıza verdi bana, - dedi.

Bin milyon olsa da, kâfir - düşmandı
Kafa kafaya da tutarım ben de, - dedi.

Öfkeme rastlayıp eziyet görme,
Dinime giren kâfirler olacak, - dedi.
Dinime giren kâfire merhamet kılıp,
Böylece adama olayım, - dedi.

Hak dine giren adam değerli olup,
Babam merhamet kıldı ona, - dedi.
Dinime girmeyene ölüm salıp,
Kendini kırıp, mallarını alayım, - dedi.

Tahrip edip işi kılalım kötü, - dedi,
Selamımı söyleyip ahir zaman, - dedi.
Ey, padişah, sen de bana tez cevap ver,
Denildi benim sözüm tamam, - dedi.
Valiya kenti kâfir diyerek duyup,
Tanrım, arayarak geldim sana, dedi(ss. 29).

Bu benim, doğru padişahım, - dedi,
İşim bu gelen benim, - dedi.
Arkadaş mı düşman mı olacaksın
Hangi tarafta gönlün, - dedi.

Padişah söyledi: - Kırayım diyorsun düşmanı,
Yenip aldım diyorsun bütün düşmanı.

Askerdi beyhude boşuna bozulup,
Yeneyim diyerek harp eden Arslan mı?

Dininin zenginliğini biliyorum, - dedi,
Kendin söylediğin doğruya gideyim, - dedi.
Benim söylediğim sözümü kabul etsen,
İman öğret, dinine gireyim, - dedi(ss. 30).
Doğru, ben çağırınca geldin, - dedi,
Kendim biliyorum uzak yerden, - dedi.
Şimdi bana sürekli olarak imanı öğret,
Dininin haklılığına inandım, - dedi.

Halka haber verip bilgilendirdi,
Kendi haliyle idare etti.
İmam Ali Efendi'den din öğrenmiş,
Halkının hepsini dine girdirmişti(ss. 37).

5. Cenknâmelerde asıl savaşa geçilmeden önce teke tek dövüşlerin yaşanması ve bu dövüşlerden sonra asıl savaşa geçilmesi Anadolu ve Kazakistan sahası için ortak motif olarak göze çarpmaktadır:

Bundan sonra çok kâfirle savaştık,
Sırayla meydana çıktık.
İkimize kâfir çok yeterli idi,
Her daim bakarak duruyordu(ss 65).
İmam Ali gelip Qaqqa'nı tuttu,
“Müslüman ol” diye Ali öğüt kıldı.
İman söyleyip, Müslüman olmadıktan sonra,
Bundan öte Zülfikar ile ikna etti.

Padişahı öldü, kâfirin sancağı düştü,

Ancak bunu çabuk öldürmedi.

Geri kalanlar ‘‘Müslüman oluyoruz’’ dedi,

Arslan’ın önünde ağlayarak durdu.

Arslan ağlayanı kabul etti,

Şimdi kendisine soruyordu.

-İman söyleyip Müslüman oldular, - dedi,

Onların tümü toplanıp dine girdi.

Bütün halk Müslüman oldu,

Geri kalanları hırıldayıp öldü.

Ali Arslan buyurdu: - İdare ediyor, - dedi,

Äbüvİmuhsin onların padişahı oldu.

Tüm ordu toplanıp malını aldı,

Tümü de danışarak ganimet malını aldı.

Jamnun ile padişah hazinesiymiş

Evvelki sözüyle Ali de aldı(ss. 69).

6. Anadolu ve Kazakistan’daki cenknâmeler karşılaştırıldığında iki sahada da fethedilen ülkelerdeki putların kırıldığı, kiliselerin yıkıldığı ve camiler inşa edilip halka namazın ve dinin öğretildiği görülmektedir:

Dine girip Müslüman olan hepsi,

İslam dinini öğretti İmam Ali.

Kiliseleri bozdurup, mescit inşa ettirip,

Bir yıl orada aldanıp duran Ali(ss. 30).

Kiliseleri bozdurup, mescit yaptırdı,

O zaman da İmam Ali durdu(ss. 39).

Zenciler iman söyleyip dine girdiler,
Birlikte toplanıp şehrine gittiler.
Medrese, mescit yapıp din öğretip,
Bir yıl kalarak bunları dine kabul ettiler(ss. 48).

7. Cenknâmelerin sonunda anlatıcı kişinin ismini söylemesi hem Anadolu hem de Kazakistan sahasında ortak olan motiflerdendir:

Şorman Biltebayoğlu bunu yazmıştı,
Önceleri bunu yazan başkası yoktu.
Kıpçakbey hikâyesini işitti,
Olaydan söyleyip nazımla yazıyordu.

Beni ayıplamadan dinliyordu,
Suçlayan kişi Şorman'a söyledi.
Şorman'ın söylediği sözü iyi yazmış,
Nazımın bozulup çıkan yeri yoktu.

Bozulsa hata bulup kalan olabilirdi,
Nazım yazarı işittiğini çıkarıp yazdı.
Dinleyip işittiğini yazıyordu.
Kıpçakbeyin sözleri yalan[çıkabilirdi].

Şorman hikâneyi kitaptan gördü,
Bana kâğıtla nazmı verin dedi.
Hikâneyi hep kıssa olarak söz etti,
Bundan sonra neden ayıplayıp gitmişti?(ss.72).

5. Üşbuq Qissa Zeñgir Jühüd

“Üşbuq Qissa Zeñgir Jühüd adlı destanın orijinal nüshası Muhtar Avezov Adebıyat Jane Öner(Edebıyat ve Sanat) Enstitüsü’nde bulunmakta olup daha önce hiç yayımlanmamıştır ve ilk defa Babalar Sözi’nin 10.cildinde yayımlanmıştır. El yazması Şıgıs Kazakistan’da yaşayan halk edebıyatı derleyicisi Savıtbekov’dan alınmıştır.”(Yıldırım, 2015,30). 883 mısradan oluşmuş destanın oluşturulmasında genellikle dörtlüklerden faydalanılmıştır. Bu destan Zeñgir adlı Yahudî bir padişahın korkusuzca yaptığı savaşlar, fethettiği şehirleri yakıp yıkmaması, halka eziyet etmesi ile başlar. Sonrasında Zengir’in kızı Zeynep rüyasında ilk olarak Cebrail’i görür ve Cebrail’in eline Kur’an-ı Kerim vermesi sonucu Müslüman olur. Rüyanın devamında ise Zeynep Hz. Ali’nin oğlu Hz. Hasan’ı görür, ona âşık olur ve hem ağlayarak hem de peygamberler ile meleklerin ismini sayarak Hz. Hasan’dan yardım ister. Zeynep’in rüya neticesi Müslüman olduğunu ve Hz. Hasan’a âşık olduğunu öğrenen Zeñgir, kızı Zeynep’e türlü eziyet ve işkenceler eder ve öfkesine yenik düşerek büyük bir ordu toplayıp Medine’ye doğru yola çıkar. Medine yakınlarında iki ordu karşılıklı saf tutarlar ve düellolar başlar. Müslüman ordusu adına sırasıyla Hz. Ömer, Musa Rıza ve Hasan kâfirlerle düelloya dururlar. Bunların arkasından ise Hz. Ali Cebrail’in Allah’tan getirdiği emir ile peygamberin duasını alarak meydana çıkar ve kâfirlere ölüm saçar. Bunun üzerine Zeñgir, Hz. Ali’ye “Halkımla birlikte Müslüman olacağım yalnız bana mühlet ver” der. Ama bu sözünde durmayarak gece vakti kaçar. Bunu öğrenen Hz. Ali öfkelenerek kâfirlerle cenge durur ve kâfir halk bunun neticesinde Müslüman olur. Savaş dönüşü Medine’de Cebrail’in Allah’tan getirdiği emirle Hz. Hasan ve Zeynep evlendirilir ve destan burada sona erer.

İsmet Çetin’in Türk Edebıyatı’nda Hz. Ali Cenknâmeleri adlı çalışmasında, cenknâmeler üzerine yaptığı çalışmadan hareketle Anadolu sahasındaki cenknâmeler ile Üşbuq Qissa Zeñgir Jühüd adlı cenknâme metni arasında bazı karşılaştırmalar yaptık ve bu karşılaştırmaları şu şekilde sıraladık:

1. Anadolu sahasında cenknâmeler genellikle besmele ile başlar. Ama besmele olmayan ve doğrudan tevhide ile başlayan cenknâmelerde vardır. Üşbuq Qissa Zeñgir Jühüd adlı metin ise bir tevhit ile başlamaktadır:

Yaratan Tanrı (perverdigar) sığınak oldu,

O nurdan yaratıldı Müslümanlık dini(ss. 333).

2. Anadolu sahasında cenknâmelerinde tevhit kısmından sonra bir na’t kısmı yer alabilir ve asıl konu bu na’ttan hemen sonra başlayabilir. Üşbuq Qissa Zeñgir Jühüd adlı metinde de böyle bir na’t örneği görülmektedir:

Zeynep Kız Söylüyordu:

Yaradan adı Cabbar idi,

Beni bu kâfire mecbur bırakma,

..... * yarım olan,

Beni bu kâfire mecbur bırakma.

On sekiz bin âlemi yaradan Şah Tanrı idi,

Size ağlıyorum,

Beni bu kâfire mecbur bırakma.

Mekke halkı iyiydi, sizden de bir yardım(ı)(ss. 335),

Evliyaların tümü ve

Beni bu kâfire mecbur bırakma.

Evet, İbrahim – Allah'ın Halil'i,

Evet, İsmail – Allah'ın Zebihullah'ı

Evet, Davut – Allah'ın Halifesi,

Evet, Süleyman – Allah lafzı

Beni bu kâfire mecbur bırakma.

Evet, Musa okudu Tevrat'ı,

Hazreti İsa dördüncü kat gökte duruyordu,

Âşıkların muradı,

Beni bu kâfire mecbur bırakma,

On sekiz bin âlemi olan.

Dördüncü kat gök üstünde

Levh kalem, arş kürsü,

Beni bu kâfire mecbur bırakma,

Evet, Hazreti Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail,

Tanrı'nın yaratıp sevdiği dört mukaddes melekti,

Sizlerden yardım diledim,

Beni bu kâfire mecbur bırakma.

Evet, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali Haydar

Tanrı'nın sevdiği dostları,

Dokuz yüz doksan bin akılları,

Bugün kendisi münacat etti,

Beni bu kâfire mecbur bırakma(ss. 336).

3. Cenknâmelerde asıl savaşa geçilmeden önce teke tek dövüşlerin yaşanması ve bu dövüşlerden sonra asıl savaşa geçilmesi Anadolu ve Kazakistan sahası için ortak motif olarak ele alınabilir. Bunun yanı sıra Kazakistan sahasında düellolar ve savaş sırasında Peygamberin, meleklerin, cinlerin ve hayvanların Hz. Ali'ye dua etmesi de göz önünde bulundurulabilir:

Kendi kâfir olsa da gücü çoktu,

Şimdi bu söze topluluklar kulak verdi.

Kâfirler “Düelloya” diyerek bağıırıyordu,

-Şehzade, sıralayan biri var, - dedi,

Bu savaşa sırayla girelim, deyip,

Kâfirler kalkıp gidip baskı kurmuştu

Kırbaç bastırıp Hanefiye ilerledi,

“Bana izin veriniz, babam, galiba”.

Kahraman Hasan özellikle ileri atıldı,

“Babam bize çok dilekte bulundu.”.

“Kızımın çocuğuna verdi.” dedi,

Ve dahi birisine incindi.

Sonra birbirlerinden kalıp gidemedi,

Galiba, öleceğiz diye düşündü, almadı.

Yol gösteren Tanrı'ya sığındı,

Hangileri gideceğini bilmiyordu.

Şimdi Tanrı'ya dua edip dilek diledi,
Hangileri gideceğini bilmiyordu.
Sonra Peygamber dua edip dilek diledi,
Hazreti Cebrail ulaşmış geldi.

Pehlivanın dünyada çok fazla güçlüydü,
Arslan'ın üstüne kalkan kapladı.
Tanrı'm kudretiyle emir kıldı:
“Bu kâfire Murteza'nın kendisi gitsin”.

Şimdi Hazreti Murteza ata bindi,
Peygamber'e geldi de el kaldırdı.
Sonra Allah'tan doğru haber işitti,
“Bana iyi niyetle dua et”, - dedi(ss. 353).
Uçan kuş, cin, tümü bağırıp söylüyordu,
“Ali'ye kuvvet ver” deyip dua etti(ss. 354).
Hüzünlünen Arslan o yerde ata bindi,
Peygambere geldi de el kaldırdı.
“Yalnız kendim savaşıyım bu kâfirle,
İyi niyetle dua et bize”, - dedi.

Peygamber elini yayıp dua etti,
Kahraman Ali savaşmaya ata bindi.
“Atamız yalnız gidip vardı” dedi,
Dokuz oğlu yanına koşarak geldi(ss. 357).

4. Hz. Ali hem Anadolu hem de Kazak sahası cenknâmelerinde heybeti ve narasıyla düşmanın yüreğinin korkuyla kaplanmasına neden olabilmektedir:

-Kulağıyla duyup tutup alarak yere vurdu,

Kemiklerini kül kılıp uçurdu.

Ali Arslan gelerek bağırdı,

Kâfir bunu görüp biraz korktu.

5. Hem Anadolu hem de Kazakistan sahası cenknâmelerinde savaş sonrası fethedilen yere bir yönetici atanır ve Müslümanlar hareket merkezi Medine'ye geri dönerler:

Ali o zaman Peygamberin sözünü aldı.

Sözünü alıp o arada duruyordu.

Korkup kaçan kâfirden çok ganimetti,

Paylaştırıp, sahabeler zenginleşiyordu.

Jühüd'e Peygamberim vardığı yeri,

Kâfire ahir zaman yeriydi.

El gibi göçüp Medine'ye gitti,

Kâfirin hepsi dine girmişti.

Şimdi Zeynep kızıdan bir söz söyledi,

İçini dökünce dileği kabul oldu.

Âşık olup içini döküyordu.

Medine'den ne zaman haber geldi dedi.

Hasan'a âşık olup içini döküyordu,

Gökteki melekler kulak verdi.

Tanrı'dan Cebrail'e ferman geldi,

“Zeynep'i Medine'ye götür” demişti.

Cebrail buyruk ile ulaşır geldi,
Zengir Han'ın evine kulak verdi.
Zeynep kızın sesiyle ağladı,
Demir evin tepesi delinip varır geldi.

Tırnak gibi delikten girip geldi,
Ayağa kalkıp Zeynep kız saygı gösterdi.
Sonra Cebrail'i tanıdı,
Tövbe edip el kavuşturuyordu.

Demir evden titremeden alıp uçtu,
Kanadının üstüne koyup uçtu.
Gözünü açıp kapayınca Cebrail alıp uçtu,
Medine şehrine alıp geldi(ss. 362).

6. Hem Anadolu hem Kazakistan sahası cenknâmelerinin sonunda genellikle anlatıcı kalıp ifadeler ile anlatının bittiğini haber vererek dinleyiciden dua etmelerinin ister:

Hasan'ı evlendirdiği Zeynep kıza,
Düşünde duçar kılmişti Hak Teâlâ.
Bir Tanrı'nın dostlarıyla çok söyledi,
El kaldırıp kılınız bana dua.

SONUÇ

Hız. Ali Peygamber Efendimizin amcaoğludur ve ilk Müslüman olanlardan birisidir. Hız. Ali Müslüman olduktan sonra Peygamberimiz için birçok defa canını ortaya koymuştur. Peygamberimiz Medine'ye göç edecekken onun yatağına yatmış, Uhud Harbi'nde Peygamberimizi korumak için yaralanmıştır. Hem Peygamber Efendimiz zamanında hem ilk üç halife zamanında yapılan savaşlarda hep en önde yer almıştır. Hayber Seferi'nde kaleye ilk giren kişi de Hazreti Ali'dir. Hız. Ali bu kahramanlıkları dışında örnek bir kişidir. Dürüst, hâyâ sahibi, bilge, ilim sahibidir ki Peygamber Efendimiz de "Ben ilmin şehriyim, Ali ise kapısıdır." diyerek buna işaret etmişlerdir.

Hız. Ali Kazak cenknâmelerinde ahlakıyla, bilgisiyle, davranışlarıyla hem örnek bir kişi hem de savaşlarda gösterdiği yiğitliklerle, fethettiği kalelerle alperen bir şahsiyettir. O aynı zamanda velilerin piridir. Peygamberimize en yakın sahabelerden biri olup aynı zamanda peygamberin damadıdır da. Hız. Ali cenknâmelerde İslâmiyet'i kâfir illerine yaymak için elinden geleni yapan bir kahraman olarak karşımıza çıkar. Bundan dolayıdır ki Şiir-i Yezdan ve Şâh-ı Merdân gibi isimlerle de anılır. Onun bu cenklerdeki en büyük yardımcıları cennetten geldiğine inanılan atı Düldül ve Peygamber Efendimizin hediye ettiği kılıcı Zülfikar'dır. Bu anlatılanlar coğrafya fark etmeksizin cenknâmelerde ortak özelliklerdir. Bu ortak özellikler Kazak cenknâmelerinde de aynen geçmektedir. Bu yüzden kanaatimiz şudur ki Kazak cenknâmelerine daha çok önem verilmekle ve onları çevirmekle iki ülke arasındaki kültürel bağlar kuvvetlenecek ve ortak değerlerimiz daha çok önem kazanacaktır. Çünkü Hız. Ali, İslamiyeti kabul eden Türkler arasında yüzlerce yıldır mezhep ve boy fark etmeksizin birleştirici bir unsur olmuştur. Hız. Ali için yazılan şiirler, cenknâmeler herkes tarafından kabul görmüştür. Bu yüzden yapılacak çalışmalarla bunlar tespit edilmeli ve halk bu birleştirici unsurlar etrafında bir araya getirilmelidir.

KAYNAKÇA

Araştırma ve İncelemeler

ALİBEK(2015), Haziret Ali – Dinî Destanlar, Almatı

ARTUN, E.(2000), Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı, 1.Baskı, Karahan Kitabevi, Ankara

ÇETİN, İ. (1997), Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri, 1.Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

GÜZEL, A. & TORUN A. (2005), Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, 5. Baskı, Akçağ Kitabevi, Ankara

KOÇ K.& BAYNİYAZOV A.& BAŞKAPAN B.(2003), Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara

YILDIRIM, S.(2015), Kazakların Dariyğa Kız Destanı, 1.Baskı, Kalem Kitap Yayınları, Ankara

Makaleler

ASLAN, N.(2016), Hz. Ali Cenknâmeleri Bağlamında Bir Eser(Destan-ı Ejderha ve Bazı Motifleri Üzerine), Millî Folklor Dergisi, Sayı 111, ss.208-219

ATALAN, M. (Güz 2008), Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri, e-makâlât Mezhep Araştırmaları, I/2, ss. 7-27

SALUK, R.G.(2018), Hz. Ali Cenknâmeleri ve Bir Metin: “Esed İle Şâh-ı Merdân Cengi”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı 85, ss. 71-85

UYANIKER, N.(2014), Manzum Dinî-Kahramanlık Hikâyeleri Bağlamında Hz. Ali İle Kahkaha Sultan Cengi, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı 12, ss. 191-227

YILDIRIM, S.(2013), İcracının Elinde Türün Değişmesine Bir Örnek: Kazak Türklerinin “Keklik İle Kuzgun” Dastanı, 21. yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, Cilt 2, Sayı 6, ss. 125-143